

491.82

N 241

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

OCT 27 1966

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XIV, св. 1.

БЕОГРАД, 1964.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, Продуктивност неких наставака којима се граде <i>nomina agentis</i> — — — — —	1
2) Р. Бошковић, Је ли Вук у Рјечник уносио речи из Горскога вијенца? — — — — —	20
3) Проф. др Александар Ђ. Костић, Језик наше медицинске литературе — — — — —	27
4) Живојин Станојчић, Стилске функције једног дијалектизма — — — — —	43
5) А. Пецо, Двојаки облици једног изведеног придјева —	49
6) М. Шамић, Неколико допуна о употреби интерпункцијских знакова — Питања за дискусију — — — — —	55
7) Момчило Д. Савић, Нови Правопис и транскрибовање италијанских имена — — — — —	62
8) Језичке поуке — — — — —	66

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник академик др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

Штампа: Издавачко-штампарско предузеће „Обод“ — Цетиње

НАШ ЈЕЗИК

Књ. XIV

Нова серија

Св. 1.

ПРОДУКТИВНОСТ НЕКИХ НАСТАВАКА КОЈИМА СЕ ГРАДЕ NOMINA AGENTIS

О овим је изведеним речима у стручној литератури код нас било говора више, можда, него о ма којој другој језичкој категорији из значајне области творбе речи. У граматикама и другим приручним књигама где се ма и додирује ова област њима је, скоро по правилу, поклањано сразмерно доста пажње. А, третирајући их као нарочито значајне, поједини су се граматичари и посебно бавили овим речима у савременом српскохрватском језику. И разумљиво је зашто. Имена вршилаца радње и ималаца занимања лица м. рода изводе се с више различних наставака — најчешће једне једним, а друге другим наставцима. Каткада је за поједине наставке везано нешто друкчије значење, односно посебна нијанса његова. А има случајева и када те речи с два различна наставка имају потпуно исто значење. Али су ретко кад такве речи с различним наставцима прави синоними, ретко ћемо их, тј., наћи код једног истог писца употребљене с више различних наставака у истом значењу. И не само то, него оне с једним значењем у одређеној области и у истом времену обично имају, редовно или скоро редовно, исти наставка. А кад ово кажемо, тиме смо рекли да сви ти наставци за творбу ових именица нису стално остали једнако продуктивни у свим епохама развитка нашег језика, и нису сви они свугде једнако обични иако су, дакако, сви познати у српскохрватском језику узетом у целини. Међутим, већина испитивача која се бавила тим именицама ово је губила из вида. И скоро свима њима то је сметало да дођу до закључака којима се не би могли правити приговори.

Познати српски филолог краја XIX в. (и писац Теорије књижевности) Пера Ђорђевић год. 1890, као први, у низу напомена о чистоти и правилности књижевног језика пише (у Наставнику, књ. I за наведену годину, стр. 179. и даље) чланак у коме поставља питање да ли су боље изведене

речи *читатељ* или *читалац*, *служица* или *служитељ*, и у оба случаја првенство с правом даје другој речи, у првом случају речи *читалац*, а у другом — речи *служитељ*. Уз ово мишљење П. Ђорђевића потребно је додати да су именицу *читатељ* наши писци прве половине и средине XIX века, међу њима и В. Караџић, сви од реда употребљавали у томе облику. А налазимо је и код каснијих писаца, и то више код оних из западних области нашег језика, понекад — врло ретко додуше — и код најновијих, иако та реч никад није постала народном. Нама, међутим, није познато да се именица *служица* било када употребљавала поред именице *служитељ*. Можемо, штавише, тврдити да је нема не само код каснијих већ ни код ранијих, ни српских ни хрватских, писаца. Ми бар у богатој грађи Института за српскохрватски језик од 5000000 листића, сабраној из писаца XIX и XX века и бројних збирки народних речи нисмо нашли ни једног јединог примера.

Да је реч која се употребљава за један појам у сваком погледу zgodнија од друге речи која се за исти појам никад није употребљавала — дакако, како П. Ђорђевић каже, и фонетски — то не треба нарочито доказивати. Али мишљење П. Ђорђевића да „служица“ није zgodно због тога што „у свим другим падежима осим 1. једн. и 2. мн. . . мора имати оно непостојано о (мисли на о добивено од сугласника л), које, долазећи иза и изазива зев (у говору се чује просијоца, ронијоца, па дакле и: служијоца)“,¹ — не може бити прихваћено. Зев се ту, истина, ствара, али се он, како су говорили језикословци онога времена, у народном говору и укида, у исто време, развијањем прелазног звука ј, који, како видимо, Ђорђевић и пише у својим примерима. Осим тога ова су два самогласника у књижевном језику постала сасвим обична и правилна једино са зевом, без јоје између и на првом и о на другом месту. А баш се код самог Ђорђевића наведени примери, и поред те „незгоде“, употребљавају с наставком *-лац*. И то прва два искључиво с њим. У поменутој грађи нисмо нашли ни једног примера тих именица с наставком *-тељ*, и уопште можемо рећи да су се *просица* и *роница*, као у народу од давнина врло распрострањене речи, употребљавале само у овоме облику. Именица *хранитељ* се, међутим, раније неупоредиво чешће употребљавала, а срећемо се, дакако, често с њом и у новије време, али је реч *хранилац* већ потискује из употребе. Она се данас готово једино употребљава као врста једног термина; говори се *хранилац* породице, који се у вези са

¹ Наставник, лист Професорског друштва, књ. I, стр. 185.

служењем сталног кадра у војсци посебно и третира. Они војници у чијој кући нема ко други да привређивањем храни породицу служе скраћен рок, а за време док су у војсци њихове породице примају помоћ да би имале од чега живети, и они се зову, бар у наше време, *храниоци*, а не *хранитељи*. Именице *просилац* и *ронилац* у народу, па гдекад и код писаца, имају и облике *просац* и *ронац*, али *ронитеља* и *проситеља* сигурно нема нигде, као што ни поред *гасилац* (ватрогасац) — нема *гаситељ*. Непознато нам је и да се поред *носиоца*, нпр., употребљава — *носител*, поред *пратиоца* — *пратител*, поред *подносиоца* — *подносител*, поред *жетеоца* — *жететел*. А поред *молитеља* и *гонитеља*, које већ, као и већина речи њихова облика, данас звуче архаично, — у знатно су чешћој употреби именице *молилац* и *гонилац*. Узгред напомињем да се ова последња с наставком *-тељ* и раније употребљавала, па се и данас још употребљава, с више апстрактним значењем, за оне који су против некога употребљавали ове или оне мере гоњења, који су вршили разне видове прогона, говорило се *гонитељи* или *прогонитељи* хришћана, нпр., или носилаца било какве идеологије. Међутим, они што су вршили одређену дотичну радњу, што су гонили, односно терали стоку, звали су се *гђичи*. И та, иначе врло лепа реч, такође у наше време архаично звучи, а *гонилац* је данас и с овим значењем у врло широкој употреби.

Ми ћемо се даље и још гдегде задржавати на нијансама значења именица с ова два наставка. А овде смо само хтели рећи да *-и-* у основи глагола не искључује употребу имена вршилаца дотичне радње с наставком *-лац*, како је мислио П. Ђорђевић (в. на означеном месту), иако ни ми не поричемо да је међу именицама с наставком *-тељ* највише оних који се изводе од глагола *и-*основа. О наивности Ђорђевићевих интерпретација и неодрживости неких његових закључака говори и то што би по њему „пре могли уз *читалац* допустити и реч *читалица* (тј. женска особа која чита) него уз накарадно *читатељ* стварати још *читатељка*“ (Наставник за 1890, 184). У свакоме случају — *читалица* би била далеко накараднија реч него што је *читатељ*. Ово последње је само књишка и застарела реч, а *читатељка* је, с друге стране, исто толико исправна колико и *читалац*. Именица м. р. на *-тељ*, која је у основи ове и оваквих именица, могла би бити и сасвим непозната, па да од ње даљим наставком *-ка* изведена именица ж. рода буде, као што и јест, сасвим исправна, и не више књишка него народна реч (исп. оно што се о тим именицама каже у мојој књизи Савремени српскохрватски језик, стр. 502. и 540). У овом и

оваквим случајевима ми бисмо, нпр., и само на основу именице ж. рода *читатељка* могли закључити да се некада употребљавала и именица *читатељ* и када ове именице не би било нигде забележене у књижевним споменицима и код наших писаца, исто онако као што на основу етника ж. р., нпр., *Пљевљанка*, *Фочанка* и *Тузланка* закључујемо да су се пре данашњих етника м. р. *Пљевљак*, *Фочак* и *Тузлак* употребљавали — *Пљевљанин*, *Фочанин* и *Тузланин*, или као што на основу придева: *дубровачки* и *загребачки* и данашњих етника *Дубровчанин* и *Загребчанин* закључујемо да су етници основних именица некада гласили: *Дубровац* и *Загребац*, који се у овоме облику данас уопште више не употребљавају. А придеви *читалачки* и *владалачки* не само да, по речима П. Ђорђевића, „лепше звоне“, него су они образовани од народних речи *читалац* и *владалац*, док су придеви *читатељски* и *владатељски* још мање обични од словенских именица у њихову корену, које су се некад употребљавале, али се данас више скоро не употребљавају.

Колико је П. Ђорђевић шаблонски мислио о овим питањима говори његово неразликовање значења именица *читач* и *читалац*, на које је указао пок. проф. А. Белић у својој расправи *О грађењу нових речи*.² Ове две речи истог корена за П. Ђорђевића су и истог значења. Међутим, и сама околност што се *читалац* и *читач* и данас подједнако често употребљавају, јасно говори да свака од ове две речи, и поред тога што и једна и друга означавају онога што врши радњу глагола у основи, ипак има своје посебно значење. Та значења је на означеном месту у крајњој линији тачно дефинисао А. Белић говорећи да је *носач* онај ко материјално што носи или, чије је занимање ношење (Наш језик IV, стр. 228), а *читач* онај који „чита гласно, чита за друге“ (на истом месту, стр. 231), док су *читаоци* они који за себе читају“ (в. опет на томе месту). Даље, А. Белић за именицу *читач* каже да је то „онај ко врши читачки посао (било у цркви, било као најмљено лице)“, у којим је „случајевима гласно читање узето као занимање“ (стр. 231). Он, осим овога, непосредно пред тим, констатује да је то „онај што чита ма шта или различне ствари за себе“. Овај други део дефиниције, рекло би се, говори о подударности значења именице *читач* са значењем именице *читалац*. Њим се, међутим, даје друго, преносно значење именице *читач*, према коме је то онај што механички чита и када за себе чита, или пак чита различне

² Наш језик, књ. IV, 129—131, 161—165, 193—197, 225—232, 256—264.

ствари, тј. не одабира шта ће читати, већ чита све што дође на ред, као да то врши за друге, као да је најмљен за то. Ни у ширим се објашњењима значења именица на *-лац* не бисмо могли у свему сложити с проф. Белићем. Он у споменутој својој расправи каже да су те именице постале посредством именица на *-ло* (именица *давалац* посредством именице *давало*, нпр.). А ми сматрамо да овде није било потребно никакво посредство, него су оне постале непосредно од облика глаголског придева радног на *-л*. Доиста је већи број именица на *-лац*, како каже Белић, изведен од глагола несвршеног вида, али то, по нашем мишљењу, у расправљању овога питања није нарочито потребно констатовати, јер, прво, има таквих именица које су изведене и од свршених глагола, као *извршилац*, нпр., *спасилац* и др., а поред ових има и именица на *-лац* које, мада имају несвршен глагол у основи, опет значе онога што је извршио радњу; *доносилац*, нпр., није онај који доноси, него онај који једанпут што донесе, *подносилац*, такође није онај што више пута подноси, него онај који поднесе молбу, рецимо, за нешто само једанпут итд. И обрнуто, понеки пут се именицама на *-лац* изведеним од свршених глагола означава онај што дотичну радњу врши за дуже време; *известилац* је, рецимо, онај што подноси извештај.

Мишљење А. Белића о односу именица с наставком *-тељ* у значењу вршилаца радње према именицама с наставком *-лац* с тим истим значењем углавном се може прихватити. Белић је тај наставак у савременом српскохрватском језику окарактерисао као непродуктиван и рекао о њему да се, уколико се он употребљава у новије време, то може објаснити руским утицајем. Др Стј. Бабић у чланку под насловом *Zigosani sufiks -telj* (загребачки *Jezik*, књ. XVI, 113—116) износи своје неслагање, и то не први, с Белићевим схватањем, и истиче да сам ја такво схватање преузео од Белића. И доиста сам ја изнето Белићево мишљење, као у основи тачно, прихватио. Али сам се у оправданост таквог мишљења уверио и личним проверавањем употребе имена вршилаца радње и ималаца занимања с овим и с другим наставцима у језику писаца и у народу. И ја о њима могу рећи — да су именице с тим наставком и данас врло продуктивне у руском језику, биле такве и у старословенском и старосрпском црквеном језику, да су се оне употребљавале и у старијим периодима развитка нашег језика, да их има врло много код наших класичних писаца XIX века и, упадљиво мање, код каснијих. Али да у народном језику српскохрватском од почетка времена када можемо пратити

његов развитак тај наставак губи постепено своју продуктивност — то, мислимо, није тешко доказати. Тачно је и Белићево мишљење да су у савременом нашем народном језику, па и код писаца други наставци — на првом месту наставци *-(л)ац* и *-ач* у служби за грађење именица истог значења знатно продуктивнији од наставка *-тељ*. Овај последњи наставак је у наше дане, несумњиво под најновијим руским утицајем, оживео само у неколика случаја — у примерима именица *градитељ*, *сниматељ*, рецимо (исп. оно што ја о тим именицама говорим у својој књизи Савремени српскохрватски језик, стр. 539. и 540). А управо ових дана смо сведоци јављања још једне именице, а наиме именице *водител* (емисије), с наставком *-тељ*, која је, као и именица *сниматељ*; брзо ухватила корена, и у живој је употреби благодарети могућности да се ослони на и раније употребљавану именицу *редитељ*. Ипак ја, и поред свега тога, не предвиђам да ће ова мала ренесанса наставка *-тељ* у имена вршилаца радње и ималаца занимања узети неке шире размере. А и насупрот оваквим предвиђањима даље судбине наставка *-тељ* у служби творбе имена вршилаца радње, ја не жигошем тај наставак, нити пак именице које се њим изводе, како то схвата и насловом свога чланка каже С. Бабић, који износи нама супротно мишљење, према коме се наставку *-тељ* ни данас не може спорити ни продуктивност ни народни карактер (в. Језик XVI, 115). Истина његово гледиште и о данашњој продуктивности наставка *-тељ* може се бранити бројношћу употребе именица које се њим завршавају. Али ваља знати да бројност употребе речи није исто што и њихова продуктивност. Ово друго претпоставља даље извођење речи по одређеном типу. А именице на *-тељ*, и уколико их имамо у језику врло мало служе као образац за творбу нових речи. Уз то Бабић народни, односно „ненародни“ карактер идентификује с ненародним пореклом именица на *-тељ*. Ми, међутим, не говоримо о ненародном пореклу тих речи јер је тај наставак некада — у општесловенској заједници свакако, а можда и у најранијим периодима посебно српскохрватског језика — био народни, мада ми за ово последње немамо поузданих доказа. Али данашњи карактер тога наставка, по нашем схватању, није могуће окарактерисати као такав.

У језику старијих писаца који су иначе писали народним језиком, код писаца од XIV до краја XVIII в., налазимо доста широку употребу именица с наставком *-тељ*. То је

потврдио Блаж Јуришић,³ који је, трагајући за њима, у 11 1/2 књига Рјечника Југославенске академије знаности и умјетности нашао преко 900 таквих именица. Али се ми питамо да ли су све те именице и онда када су улазиле у књижевни језик постојале и у народу, па су их писци из њега узимали, или су их, што је за нас вероватније, писци у времену од XIV до краја XVIII и почетка XIX века, када се у појединим нашим покрајинама развијала књижевност на народном језику, — сами градили, по угледу на оне које су, сигурни смо, у облику с тим наставком и у народу морале постојати, свакако остале из времена када је наставак *-тељ* јамачно био продуктиван и у народу. Ми, штавише, о именицама на *-тељ* тврдимо да се, осим у врло ограниченом броју случајева, тј. осим оних које А. Белић и Т. Маретић признају за народне и малог броја речи које су из црквеног језика ушле у народ, какве су свакако именице *свдржатељ* (бог), *створитељ* (бог), *спаситељ* (Христос), *крститељ* (св. Јован) и још која слична — не могу приписивати народној употреби. А овакав свој закључак изводимо прво на основу тога што је сам В. Караџић, у кога је употреба именица на *-тељ* релативно широка, за повећи број тих именица у чувеном Предговору свога превода Новог завјета рекао да их нема у народу и да је он између осталих из словенског узео речи *гонитељ*, *наказатељ*, *ревнитељ*, *свршитељ*, *спаситељ*, *тјешитељ* и *утјешитељ*, зато што се „ласно могу разумјети и с народнијим ријечима помијешати“. Он је то могао рећи и за своје речи: *језикоградитељ*, *језикоправитељ*, *образоватељ*, *писатељ*, *попечитељ*, *поправитељ*, *почитатељ*, *преводитељ*, *предчислитељ*, *преписиватељ*, *председатељ*, *сбиратељ*, *скупитељ*, *списатељ* и друге сличне именице с истим наставком и глаголом у основи који значи неку духовну или апстрактну, а не одређену конкретну радњу. Вук је такве именице употребљавао и у другим приликама, знатно пре него ће (1847) дати свој Предговор преводу Новог завјета. Он их сигурно није могао наћи у народу, већ их је једноставно преузео из језика дотадашњих српских писаца, против којег се иначе борио, или их сам он направио, верујући да ће се „ласно разумјети“ јер је у народу било речи (а мало пре смо рекли које су то биле) истога облика. Када је Вук, за кога је све народно у језику било право јеванђеље, могао себи допустити употребу „ненародних“ језичких елемената, онда је у толико вероватније да су ово чинили други писци који су

³ Blaž Jurišić, O produktivnim formantima u tvorbi nomina agentis — Ivšičev zbornik. Zagreb, 1963, 184).

и пре и после Вука писали народним језиком. Други и по-узданији чак доказ за наше схватање било би то што ни народ, ни Вук, ни други који писац, ни пре ни после њега, за означавање вршилаца одређених физичких радњи никад нису употребљавали именице на *-тељ*. Ми нисмо, а мислим ни други ко још нигде није чуо или нашао употребљену именицу на *-тељ* изведену од глагола *жетити*, нпр., од *прести*, *ткати*, *орати*, *копати*, *косити*, *пливати*, *ронити*, *зидати*, *свирати*, *певати*, *чистити*, *шетати*, *спавати* и сл. За означавање вршилаца тих и сличних радњи (или занимања таквим радњама), које су сами обављали, људи из народа употребљавали су и употребљавају и данас именице: *жетелац*, *ткалац* или *ткач*, *орач*, *косач*, *косилац* или *косац*, *пливач*, *ронилац* или *ронац*, *зидар*, *свирач*, *певач*, *чистач* или *чистилац*, *шетач*, *спавач* итд.

Оне раднике за које није знао, народ никако није ни звао. Називе вршилаца тих других радњи требало је да праве други — они, наиме, који су се дотичним радњама бавили или су за њих знали, тј. људи од књиге, а ови су их, када их као припадници народа нису имали у своме осећању, једноставно, опет из књига, узимали у облицима које су оне тамо имале. Ове су речи, дакле, по нашем мишљењу, у српскохрватском језику, ма колико да су честе, књишког карактера.

У народном стваралаштву такође поред *пријатељ*, *родитељ* и *учитељ*,⁴ осим: *створитељ*, *спаситељ*, *сведржитељ*, *крститељ* и сл. именица, које се односе на бога, на Христа, на бића или духове што се спомињу у молитвама и религиозним причама, које су из цркве, преко ширилаца верских учења, ушле у народ, — сва друга имена вршилаца радње или ималаца одређених занимања имају друге завршетке, а не завршетак *-тељ*.

А после овога што смо досад рекли сасвим је јасно откуда онолико именица на *-тељ* у једној песми (насталој у наше дане 1951. г.) Н. Шопа коју Блаж Јуришић у својој цитираној расправи⁵ наводи као доиста успео доказ о врло честој употреби именица на *-тељ* и у којој је у 31 стиху Ју-

⁴ А. Велић с правом именице као *пријатељ*, *родитељ* и *учитељ* назива народним (Савремени српскохрватски језик II, Наука о грађењу речи — литографисана универзитетска предавања, стр. 120). Код Т. Маретића је број тих народних речи нешто и већи. Он каже да се поред Велићеве три у народном језику употребљавају још и: *служитељ*, *управитељ* и *хранитељ* (Граматика и стилистика хрватскога или српскога језика. Загреб 1931, стр. 308).

⁵ Ivšićev zbornik, Zagreb, 1963, str. 188/189.

ришић нашао 10 примера таквих именица. Ми наглашавамо да се та песма зове — *Молитва богу Марту за мир*, и да се свих тих десет именица: и *Украситељ мушких груди*, и *-Осветитељ богова*, и *Свеистражитељ земље*, и *Испунитељ подземља*, и *Узвиситељ сиромашних*, и *Уништитељ богатих*, и *Мрзитељ мира*, и *Створитељ грозне глади*, и *Ширитељ страха*, и *Рушитељ људског даха* — односе на бога. Песник Шоп овде је поступио управо онако као што је поступао и народни певач, као што је поступио и сам народ: за бога као вршиоца апстрактних, духовних радњи, узео је речи из религиозног речника, из црквеног језика. И тим се именицама, по нашем мишљењу, не може признати народни карактер њихова постанка.

Ни онако велики број именица на *-тељ* које је Јуришић, вршећи њихово поређење с другим именицама истог значења а друкчијих наставака, нашао у Рјечнику Југославенске академије не потврђују његову тезу о народном карактеру њихову. А врло је занимљиво и поучно учинити осврт на однос његових бројки и закључака које Јуришић (а заједно с њим и С. Бабић у своје чланку, позивајући се на те бројке) изводи. Јуришић узима Миклошићев *Lexicon palaeoslovenicum* (у једном тому) за старословенски језик и 11 1/2 томова Рјечника Југославенске академије знаности и умјетности — за српскохрватски (Јуришић у својој расправи, не знамо зашто, говори о *хрватском* језику, иако тај речник с разлогом носи назив Речник хрватскога или српскога језика и иако сви наш језик, с још више оправдања, у најновије време називамо искључиво хрваткосрпским, односно српскохрватским), па налази у првом речнику свега 7 а у другом 747 примера на *-лац*, и у првом 548 а у другом 923 примера са наставком *-тељ*. И на основу тога Јуришић закључује да је наставак *-тељ* продуктивнији у нашем језику од свих других наставака којима се у њему изводе *nomina agentis*, продуктивнији значи и од наставак *-ач* (са код њега утврђеним односом примера 15:305) и од наставак *-лац* (с бројним односом примера 7:747). Да и не говоримо о томе што је Рјечник Академије неколико пута богатији бројем речи од Миклошићева речника старословенског језика, већ да узмемо саме бројке, као такве, у једном и у другом речнику, па ћемо из њих видети да је број примера ових речи с наставком *-ач* нарастао нешто преко 20 пута, број именица истог значења на *-лац* 107 пута, а број оних на *-тељ* непуно 2 пута. Сам овај бројни однос одвећ јасно говори да Јуришић није у праву, већ да је овај наставак у српскохрватском књижевном језику и у времену за које су везани примери што

их налазимо у Рјечнику Југославенске академије несразмерно мање продуктиван него у старословенском, а да је, као у замену за то, продуктивност наставка *-ач*, и поготову наставка *-лац*, у изузетно великом порасту у нашем језику у поређењу са старословенским, и у његовим старијим периодима, из којих су сви примери што су нађени у Рјечнику Југославенске академије, а поготову у новијим и најновијим речницима.

Мора се, истина, признати да велики број примера које је Б. Јуришић нашао у овој историјском речнику нашег језика сведочи о доста широкој употреби именица на *-тељ* и у српскохрватском језику у прошлости. А и код каснијих писаца, код класичних наших писаца, и хрватских и српских, XIX века налазимо обиље примера тих именица. Ми смо из богате лексичке грађе Института за српскохрватски језик узели на дохват по неколико примера од истог глагола изведених именица на *-тељ* и на *-лац* и забележили смо овај њихов однос: *крчилац* 16, а *крчитељ* 2; *истребилац* 1, а *истребитељ* 8; *истражилац* 18, а *истражитељ* 26; *известилац* (одн. *извјестилац*) 54, а *изв(ј)еститељ* 25; *избавилац* 28, а *избавитељ* 47; *гонилац* 62, а *гонитељ* 66; *бранилац* 100, а *бранитељ* 128; *обожавалац* 47, а *обожаватељ* 31; *поб(ј)едилац* 60, а *поб(ј)едитељ* 40; *старалац* 52, а *старатељ* 47; *стваралац* 30, а *стваратељ* 9; *хранилац* 26, а *хранитељ* 95; *спасилац* 20, а *спаситељ* 45; *читалац* 34, а *читатељ* 21.

Уз неке од ових примера потребно је дати и посебно објашњење. Уз пример *истребитељ* — да је то чист русизам, уз *спасилац* да се већина примера с том именицом односи на некога ко је у одређеној ситуацији спасао кога од одређене опасности, а уз *спаситељ* — да се ова реч у највећем броју нађених примера односи на Исуса Христа, а у мањем — на какво лице које друге спасава, штити од било какве невоље, некако у значењу заштитник; уз *читатељ* да је бележен код Вука Караџића, код Ј. Вујића, Атанасија Стојковића, Ал. Везилића, Јована Стерије Поповића, код Мирка Боговића, у хрватском Виенцу, код А. Шеное и код С. Сремца, али код овог последњег у његовом роману Поп Ђира и Поп Спира, у језику главних пишчевих јунака, који су прошли кроз школе у којима је још владао славеносрпски дух. А ипак није могуће спорити још увек широку употребу имена вр-

шилаца радњи изведених од дотичних глагола наставком *-тељ* и код писаца XIX столећа. На и у језику писаца нашег века, нешто чешће код хрватских, а мало ређе код српских, поред именица с наставком *-лац* налазимо и оних које су изведене наставком *-тељ* од истих глагола. У поменутој речничкој грађи код ових писаца нашли смо *бранилац* и *бранитељ* у односу 12:5, *гонилац* и *гонитељ* у односу 5:2, *избавилац* и *избавитељ* у односу 6:5, *крчилац* и *крчитељ* у односу 3:1, *известилац* и *известитељ* 3:2, *старалац* и *старатељ* 3:1, *стваралац* и *стваратељ* 4:0 итд. У нашем књижевном језику у току његова развитка, како видимо, ипак број примера с наставком *-лац* расте, а број оних што се свршавају на *-тељ* опада. Ово потврђује нарочито употреба једних и других именица код данашњих писаца у текућој литератури и дневној штампи.

За илустрацију тога овде ћемо изнети оно што смо нашли прегледајући роман И. Андрића *Травничку хроник*у (издање Просвете од 1962) и збирку приповедака Вјекослава Калеба *Огледало* (опет у издању Просвете од исте године), по један књижевни часопис из Загреба (Republika бр. 12. за 1964) и из Београда (Дело, бр. 12, за исту годину), по један недељни лист из ова два града (београдски Нин од 11. X и загребачки Vjesnik u srijedu од 14. X 1964) и најзад по један број београдског дневног листа Политике (од 21. XI 1964) и загребачког Vjesnika (од 23. XI 1964). У Андрићеву роману нашли смо 4 именице изведене од глагола наставком *-тељ* (*љубитељ*, *мучитељ*, *гласитељ* и *тужитељ*) и 10 девербативних именица с наставком *-лац* (*владалац*, *гледалац*, *зналац*, *известилац*, *обожавалац*, *ослободилац*, *посетилац*, *пратилац*, *проневерилац* и *слушалац*); у Огледалу Вј. Калеба 5 примера на *-тељ* (*бранитељ*, *доброчинитељ*, *надзиратељ*, *послужитељ* и *управитељ*), а 7 с наставком *-лац* (*гледалац*, *посјетилац*, *слушалац*, *старосједјелац*, *тужилац*, *уживалац* и *читалац*). С глаголом у основи и наставком *-ац* у прегледаном броју Republike забележено је 16 примера (*борац*, *гледалац*, *глумац*, *зачињавац*, *зналац*, *купац*, *ловац*, *ломилац*, *писац*, *послодавац*, *преводилац*, *свирац*, *сукњоловац*, *судац*, *ствара-*

лац, творац и трговац)* и 6 примера с наставком *-тељ* (*кривотворитељ, мучитељ, писатељ, редитељ, спаситељ* и *управитељ*); у Делу — 6 примера изведених од глагола наставком *-ац* (*гледалац, мислилац, носилац, посетилац, рибогојац*), а ни један пример који се завршава наставком *-тељ*; у Нињу — 9 примера изведених наставком *-лац* (*извршилац, мислилац, посетилац, познавалац, руководилац, стваралац, стрелац, тужилац, читалац*), а свега 3 (*редитељ, сниматељ* и *учитељ*) са завршетком *-тељ*; у *Vjesniku* и *srijedu*, 6 примера на *-лац* (*носилац, руководилац, слушаалац, стваралац, тужилац* и *читалац*), а 1-пример (*извјеститељ*) са завршетком *-тељ*; у Политици 7 примера с наставком *-лац* (*испоручилац, носилац, посетилац, преводилац, руководилац, тужилац* и *усвојилац*) и само 1 пример (*редитељ*) који се изводи наставком *-тељ*; а у загребачком *Vjesniku* 7 примера с наставком *-лац* (*гледалац, извјестилац, извршилац, наручилац, обожавалац, руководилац* и *стријелац*) и 3 примера на *-тељ* (*кротитељ, одгојитељ* и *равнатељ*).

Истина, и где нису нађени примери девербативних именица на *-тељ*, ми не можемо тврдити да их тамо уопште и нема. Пре ће бити тачно да је који такав пример при пре-

* Свакоме ће пасти у очи да су од 16 примера на *-ац*, колико смо их нашли у овом данашњем књижевном часопису, само пет изведени од целог облика радног глаголског придева, а 11 њих од глаголског општег дела, па ако бисмо се и могли сложити с Б. Јуришићем »*da se danas više u hrvatskom jeziku ne prave s pomoću njega nova nomina agentis*«, зато што је тешко рећи и за један од ових наставака да ће њим и први пут *ad hoc* направљена именица бити сасвим обична, — ми се с њим никако не можемо сложити да је тај наставак у оваквим случајевима »*danas mrtav*« (Ivšičev zbornik, 185). Још мање је тачно да су такве речи, тј. речи изведене од глаголског општег дела наставком *-ац* »*danas samo leksičke riječi sa svojim posebnim značenjem u kojemu je izbljednula predodžba o vršitelju radnje*« (на истом месту). И свих једанаест именица на *-ац* нађених у једном броју часописа *Republike*, као и *гумац, косац, писач, ронац, судач*, које Јуришић наводи као потврду за своје схватање, и друге сличне именице којих није баш тако мали број у нашем савременом језику — јасно су мотивисане речи, које као и друга *nomina agentis* значе и имаоца занимања (*судач, трговац*), и онога што се истиче у радњи основног глагола (*писач, рецимо, борац* или *стрелац*), али и вршиоца радње означене дотичним глаголом (*купац, продавац, косач*); в. оно што се о тим именицама говори у мојој књизи *Савремени српскохрватски језик*, стр. 550. А ако би се данас »*rjevač uvrijedio kad bismo mu rekli da je rjevas*« (овим Б. Јуришић поткрепљује своју тврдњу), то је зато што се овај лик те именице везао за ово последње значење. Међутим, ниједног *борца* и ниједног *писца* нећемо увредити ако га *борцем*, односно *писцем* назовемо.

гледу промакао нашем оку него да тамо никако није употребљен ниједан пример, као што смо уосталом сигурни да ни сваки пример именица с наставком *-лац* није запажен.

Али, у свакоме случају показани бројни односи између девербативних именица на *-тељ* и *-лац* у неколико периода развитка нашег језика несумњиво потврђују да је број примера именица с првим опадао, а број примера с другим растао. Непознавање првих примера у народу, уколико нису из црквеног улазили у народни живот; грађење девербативних именица које означавају вршиоце радњи познатих народу наставком *-лац* и другим наставцима, а не наставком *-тељ*; мишљење В. Караџића да већег броја именица с овим последњим наставком нема у народу — поуздани су докази да именице на *-тељ*, и уколико се употребљавају, нису народног већ књишког карактера. А што су се ове именице и поред тога и до данас очувале у нашем књижевном језику, и што су многе од њих из цркве и књиге ушле и у језик ширих народних слојева — томе су допринели историјски услови развитка наше просвете и културе и нашег књижевног језика од најстаријих времена до данас. Уосталом, ово није једини случај да поједини језички елементи, и лексички и други, овим путем улазе у систем српскохрватског језика. У њега су тако ушле и девербативне именице на *-тељ*. И зато је потпуно неосновано, и излишно, свако ратовање било против ових било против именица изведених од истих глагола другим наставцима. И када за ове кажемо да су књишког а не народног карактера, или када за неке од њих кажемо да архаично звуче, ми не ратујемо против њих и не жигошемо их, али сигурно не треба ратовати ни за њих, него их оставити да живе напоредо с именицама које су изведене другим наставцима и пустити да само од себе надвлада оно што више одговара домаћој природи језика и условима у којима његов развитак тече, односно циљевима којима језик служи. А ово се све не мора свакад слагати, па се тако и дешава да у њему туђи елементи потисну домаће, или бар да нађу себи места поред њих. Зар се јамачно туђински наставак *-ар* за грађење имена вршилаца радње, односно, ималаца занимања, није довољно проширио у српскохрватском језику, и зар није добио велику продуктивност у напоредној употреби с наставцима осталих именица ових значења, нарочито с такође врло продуктивним наставком *-ач*? Ја ова два наставка стављам напоредо зато што они чешће од два прва (од *-тељ* и *-лац*) означавају имаоца занимања, и то чешће занимања оним што значи основна реч, него вршиоца радње у одре-

ђеној прилици. А од ова два се опет, наставак *-ар* употребљава искључиво за означавање занимања (в. књигу потписаног Савремени српскохрватски језик, стр. 531. и 533). Али, прво, не треба губити из вида да ова два значења стоје у најтешњој вези; занимања никако не може бити без вршења радње; оно се управо истиче вршењем радње, а осим тога и именице на *-ач*, како рекосмо, чешће значе имаоца занимања него вршиоца радње у једној прилици. Зато се ми не бисмо сложили с Јуришићевим тумачењем да се *возач* не може употребљавати са значењем именице *возар* коју, како и сам Јуришић тврди, све више потискује из употребе — по нашем мишљењу зато што има управо и то значење, иако се још увек употребљава и за означавање онога ко макар и у једној прилици вози (*возачи* су, како знамо, сви који возе кола, а не само професионални возачи, „шофери“, а нису *шофери* они који науче возити кола и возе сами себе, рецимо, или и кога другог својим колима у једној прилици или више пута, а не примају никакву награду или плату за то). Још мање се Б. Јуришићу може дати за право када тврди да је »*slagar narodna*, а *slagač izmišljena riječ*« (Ivšičev zbornik, 186). Он каже да реч *слагач* никада није чуо, а ми се питамо зашто говори о њој када је већ није чуо. Ја пак не бих могао рећи да нисам чуо именицу *слагар*, али нећу погрешити ако устврдим да се бар сада само именица *слагач* употребљава у многим местима као назив за штампарског радника. Ја сам наишао на њу и у самом Загребу, где је Јуришић није чуо. Њу уосталом, и по Јуришићеву признању, употребљава и Д. Боранић у своме Правопису. А и у најновијем Правопису српскохрватског језика налазимо само реч *слагач*, а не и *слагар*.

И уопште није тачно да су, како Б. Јуришић, супротно Лескину и Белићу, доказује — »*formanti na -ac (-lac) i -telj trostruko jači od formanta -ač u hrvatskom jeziku*«. Тачно је управо оно што се садржи у Јуришићевим цитатима из ова два значајна граматичара српскохрватског језика — да је *-ач* најобичнији, односно најчешћи наставак за извођење именица које значе вршиоца радње и имаоца занимања (в. Ivšičev zbornik, стр. 185), и поред тога што је он доста продуктиван и у служби за грађење имена средства радње, као што су: *бацач* (пламена), *завијач*, *запушач*, *застирач*, *огртач*, *окидач*, *подупирач*, *прекривач*, *простирач*, *раскидач*, *увијач*, *упалач*, *упијач* и сл. Као доказ за ово можемо навести при-

мере које смо нашли у прегледаним делима и листовима из којих смо навели примере за именице на *-тељ* и *-лац*.

У Калегову Огледалу нашли смо 13 примера (*викач, звиждач, испитивач, јахач, носач, певач, приповедач, продавач, проматрач, свирач, слушац, спавац и уживач*) према 12 забележених на *-тељ* и *-лац* заједно; у загребачком књижевном часопису *Republici 19* (*возач, издавач, истраживач, јахач, плесач, пливач, посматрач, потрошач, преговарач, приповједач, псовач, рисач, сабирач, сакупљач, сањач, спавац, трагач, удварач и чистач*) према 16 примера на *-ац* и 6 на *-тељ*; у београдском *Нину 19* (*бирач, васпитач, возач, гласач, издавач, извиђач, истраживач, изазивач, извештач, носач, освајач, оснивач, певач, пливач, потрошач, прерађивач, произвођач, пробирач и управљач*) према 9 на *-лац* и 3 на *-тељ*; у загребачком *Vjesniku u srijedu 14* примера на *-ач* (*бацач, бирач, возач, гласач, играч, касач, носач, пјевач, пливач, прерађивач, псовач, слушац и тумач*) према 6 на *-лац* и 1 на *-тељ*; у београдској *Политици 10* примера на *-ач* (*бушач, возач, играч, освајач, оснивач, певач, предлагац, потрошач, произвођач и рвач*) према 7 с наставком *-лац* и 1-им с наставком *-тељ*, и у загребачком *Vjesniku 20* примера на *-ач* (*бирач, боксач, гласач, играч, изазивач, куглач, ложач, мјешач, нападач, носач, оснивач, помагач, потрошач, продавач, произвођач, проматрач, проналазач, пуцач, суиграч и управљач*) према 6 на *-лац* и 1-ом примеру на *-тељ*. Као што није тешко закључити, наставак *-ач* је у данашњем језику, у оба наша највећа културна центра подједнако, уочљиво најпродуктивнији наставак именица којима се означавају вршиоци радње или имаоци занимања. То ипак никоме не даје право да зато у свакој прилици именице с овим наставком претпоставља именицама с другим наставцима употребљеним у овоме значењу. Исто тако ни изблиза сваком глаголу од кога желимо извести име вршиоца радње не одговарају ни наставци *-лац* и *-тељ*, нити је, уосталом, тачно да ова два суфикса, како мисли Стј. Бабић (в. *Jezik XII*, 116), имају «*čistu funkciju vršitelja radnje*». Познато је, рецимо, да *делитељ* и *садржитељ*, односно *делилац* и *садржалац*, *именитељ* и *бројитељ* или *именилац* и *бројилац*, *показатељ* и сл. нису називи вршилаца радњи, већ означавају појмове који на други неки начин, као средство или друго што, с дотичном радњом стоје у вези. Сва ова и друга питања, од којих смо

нека, као питање вида глагола у општем делу, само додирнути, могу се расправити у опсежнијој расправи и на богатјем материјалу, где ће бити узета у обзир и *nomina agentis* с другим сада недодирнутим наставцима. А ми ћемо овде истаћи још и то да никако не треба зазирати од употребе именица ове врсте било који наставак да имају. У овоме треба да одлучује спонтаност и распрострањеност њихове употребе. Именици *харачлија*, нпр., не треба претпостављати изведену реч с било којим другим наставком, иако је врло мало именица изведених од глагола (а ни овде у основи неће бити глагол) страним (турским) наставком *-лија*. И ми, као год и Стј. Бабић питамо „зашто би морало бити *харачиоци*“ (а не *харачлије*). Али ми исто тако мислимо да ништа није боља ни реч *харачитељи*, за коју Бабић каже да ју је нашао у *Vjesniku* употребљену за ловце на китове и туљане, и коју он претпоставља речима с било којим другим наставком (*Jezik XVI, 115*).

Ни лично форсирање појединих од ових наставака од стране појединаца, које ми осећамо у употреби именице *вршитељ*, рецимо, (и код Јуришића и код Бабића), а нарочито именице *познаваатељ* (код Јуришића) неће навести друге да оживе речи које су од поодавна потиснуте из употребе. Од приручних речника нашег језика Вуков, Броз-Ивековићев, Ристић-Кангрин и Бакотићев речник немају именице *вршитељ*, док именицу *вршилац* налазимо у свима њима. А у Бенешинеу Хрватско-пољском речнику и Дејр-Деановић-Мајкснерову Хрватско-српско-француском налазимо и именицу *вршитељ*, али се она у оба ова речника упућује на именицу *вршилац*. Именице *познаваатељ*, међутим, нема ни у једном нашем речнику. Поред овде наведених за њу не зна ни Рјечник Југославенске академије знаности и умјетности. А у свим споменутих речницима (осим Вукова) дата је, наравно, именица *познавалац*. У лексичкој грађи Института за српскохрватски језик нашли смо пак по неколика примера обе ове именице на *-тељ*, и то именице *вршитељ* 3 примера, од којих је временски последњи употребио приповедач Б. Будисављевић 1895. А именицу *познаваатељ* налазимо у примерима Коџму ни едань *познаватель*... неће одобрити (Б. Малетић, *Описаніе битке косовополске 1847*) и *Мој поштовани везире, мој уважени мушире, познаваатељу закона (Босна, књижевни лист у Сарајеву, г. 1869)*, од којих је у једном, како видимо, написан правописом славеносрпског језика.

Не треба губити из вида да живот језика не зависи од воље појединаца, него од природе његове и од услова у којима се развија. А ти услови, и поводом овога је потребно рећи, нису били сасвим исти у нашим културним центрима на истоку, код Срба, и на западу, код Хрвата. Зато је разумљиво што су и концепције о потреби усмеравања развитка књижевног језика на овим двома странама каткада различне.

Већ пре сто и неколико десетина година код Вука Караџића, на српској, и код илираца, на хрватској страни, поред истоветности у главној концепцији постојале су и разлике у посебним случајевима. Вук је био за оно што је садашње у народу зато што је све дотадашње у књижевном језику код Срба било ненародно. А илирци су с правом имали нешто другачије гледиште јер је код Хрвата неколико векова пре тог времена било књижевности на народном језику, па су они и из књижевног језика прошлости уносили елементе у савремени књижевни језик, верујући да га тиме не лишавају народног карактера. И ови су се различни ставови унеколико сачували до данашњег дана, па је то довело и до једног апсурда, бар на први поглед, да се, држећи се става В. Караџића — у источним културним центрима као застареле почну напуштати неке особине Вукова језика, а да у нашим културним центрима на западу, баш зато што су остале живе концепције супротне Караџићевим — исте те особине његова језика остану у пуној животној снази. Тако се ето Блаж Јуришић поред осталих позива и на Вука Караџића да је и он широко употребљавао именице на *-тељ* (што је сасвим тачно), па је и то, поред осталог, за Јуришића један од доказа да су оне народног карактера. А Вук је сам, то је одавна познато, а и овде је већ речено, био свестан да те именице, бар велики број њих, нису народне. За остале писце XIX века, бар за оне на српској страни, било је довољно само то што су их налазили код Вука, па да ни они не зазиру од њихове употребе. А сасвим је природно што у књижевном језику код Хрвата, који су се такође ослањали на Вука, а поред тога имали још и схватање да се могу ослањати и на књижевни језик ранијих епоха, — налазимо ширу употребу именица на *-тељ*. Ширини те употребе на тој страни свакако је допринела и велика продуктивност именица с тим наставком у чешком језику, за којим су хрватски писци друге половине XIX века у извесном правцу усмеравали развитак свога књижевног језика. А све је то, једно с другим, учинило да је употреба именица на *-тељ* уочљиво шира код хрватских писаца него код српских. Али и поред тога Б.

Јуришић никако није у праву када у својој расправи (Ivšičev zbornik, стр. 187) говорећи о наставку *-telj* тврди »da ovaj formant živi daleko bujnije od svih drugih, kako u starijem tako u novijem vremenu«, а још је мање тачна његова констатација да је »formant *-telj* narodan i dinamičan, jednako u doba praslavenske zajednice kao i danas« (на истом месту, стр. 188). Овај наставак, рекли смо већ, није народни него књишки, а видели смо и из бројки које сам Јуришић даје, а још одређеније из оних што смо их ми навели, да је динамичност његова у опадању, и то не, како мисли Јуришић, ни због какве зазорности писаца да га употребљавају, нити због сузбијања тога или другог ког наставак од стране лингвиста и граматичара: Белића, Маретића, Боранића и др., него због природе језика, која се у народу, у простом, мислимо, народу, наравно, много боље чува него тамо где се културни живот бујније развија. Јуришић је углавном у праву када каже: »U današnje vrijeme, kada kod kulturnih naroda leksički fondovi broje već na stotine tisuća riječi treba pojam narodnog jezika dovesti u sklad s dinamikom života i dostignućima znanosti i tehnike« (Ivšičev zbornik, стр. 188). Ми бисмо ипак нешто друкчије рекли — да новине у језику, у првоме реду у лексици, које неминовно захтева динамика живота и развој науке и технике, треба усклађивати с његовим народним карактером, који живи управо у простор народа.

Јуришић, сматра и, на истоме месту, изричито каже: »Neškolovanu čovjeku, koji nije prešao granice svoga sela, ne može se dati monopol za izgradnju jezika. Takav čovjek zapravo i ne pozna govor naroda u cjelini, nego samo govor svoga mjesta«. Ово је сасвим криво схватање познавања језика које има човек из народа, а још кривље схватање улоге народа у изградњи језика. Овде се не ради о грађењу појединца и појединости у језику, него о колективном народном стваралаштву у њему. А то колективно стваралаштво је од изузетног значаја; оно чини природу језика. А „нешколован“ човек зна језик целог свог народа, он га осећа и разуме све у њему, осим онога што учени у језику позајме са стране или скују противу природе његове. А што год било ко ново гради у језику, — ако га гради на начин који није у супротности с природом језика, тј. тако да се лако, како је говорио Вук, може помешати с народним, то ће, дакако, бити при-

хваћено, уколико се осећа потреба за тим, наравно. И што се у српскохрватском језику у појединим временским периодима његовим број именица на *-тељ*, рецимо, знатно увећавао, може се захвалити само томе што је у њему трајно било неколико речи с тим наставком за који се ипак не може рећи да је народни, већ је словенски, старословенски, руски, чешки, али не наставак српскохрватског народног језика.

М. Стевановић